

Raamatuga seenele

ERAST PARMAS TO

Vähem kui kümme aastat tagasi polnud seenele minejal muud kui mõned õige vanad, mitte just kõige selgemas ofsettrüki värvipiltidega brošüürid ja ehk ka ainus, kolmkümmend aastat varem ilmunud käsiraamat. Nüüd on valida vähemalt 18, peagi 21 eestikeelse raamatu vahel.

Tõeline murrang toimus 2002. aastal, kui Eestit tabas suur seeneikaldus. Seeni õieti polnudki, ja just siis leidsid meie kirjastajad, et aeg on ulatada seenelkäijale abistav, raamatut hoidev käsi. Enne seda ei tahtnud nad seeneteadlastestki suurt midagi teada.

Tõsiuudishimulikul seenesõbral on muidugi kõik 19 teost riivil, mõned ka metsa minnes taskus. Kellel veel pole, neile tasub ehk nõu anda. Võib juhtuda, et igas raamatukaupluses kõiki mainitavaid enam müügil pole, küll aga leiab neid ehk vanaraamatupoest. Sulgudes olev hind on sel kevadel peamiselt Tartu kauplustes nähtu, igal poeomanikul on aga õigus küsida sellest rohkem või vähem.

Algajal tuleks alata lihtsamast. Ain Raitviir avaldas "Maalehe Raamatu" sarjas kolm õhukest, aga head tasku mahtuvat, originaalsete värvifotodega teost: "Väike seenemeellespea" (2004, 71 lk., 89 krooni), samade piltidega, kuid veidi erineva tekstiga "Väike söögiseeneraamat" (2006, 72 lk., 79 kr.) ja "Väike mürkseeneraamat" (2005, 93 lk., 79–89 kr.). Esimestes on kirjeldatud ja näidatud 30, kolmandas 37 liiki. Söögiseeni on neis ehk algajalegi kasinalt, mürkseente raamat on aga väga asjalik: seal käsitletakse ka neid mõnele kahjutuid liike, mida teine inimene aga ei talu, samuti neid, kes seenesöögi juurde napsu võtjat väga punaseks mineva ninaga karistavad. Maiasmoka kalduvustega algajale sobib ka ilusate piltidega Michael Kirkorevi rootsi keelest tõlgitud raamatuke "Hõrgud söögiseened" (kirjastus

Sinisukk 2007, 112 lk., hind 155–159 krooni), milles käsitletakse 34 liiki.

Ligi 85 lehekülge seente kirjeldusi, aga ka 215 ilusat värvifotot on Tarmo Niitla ja Vladislav Koržetsi koostatud "Korilase käsiraamatu" I köites (Nõiaraamat, 2004, 260–350 kr.), mille seente peatüki on koostanud Tarmo Niitla ja Eeva Jeletsky, fotod saadud enamasti Vello Liivilt.

Enne õpetas mulle esimesi seeni siis, kui olin viieaastane. Eks varane noorus olegi õige aeg alustada kõige õppimist, paraku on sellele seente puhul mõelnud ainult Kanadas elav Andrus Voitk. Ta avaldas 2004. aastal laste teaberaamatu "Sõida seenele" (Eesti Loodusfoto, 32 lk., 79–88 kr.) ja jagas selle omal kulul umbes üheksale tuhandele Eestis kolmandas klassis õppivale lapsele. Üle jäi niipalju, et mõnes üksikus raamatupoes võib täiskasvanu seda toredat raamatukest ka oma laste jaoks leida.

Edasijõudnutele. Järgmistes raamatutes on juba veidi üle saja liigi: need annavad uudseid teadmisi üsna paljudele seenelistele, ei sunni neid aga veel harrastusteadlasteks. Lasse Kosoneni "Sada parimat söögiseent" (Sinisukk 2002, 128 lk., 205 kr.) esitab 119 söödava ja 11 mürkseene foto ja kirjelduse. Et raamat on tõlgitud soome keelest, siis on selles ka mitu Eestis veel leidmata liiki, see aga raamatu kasutamist ei sega. Suurepärase söögiseenenena on selles (nagu ka mõnes teises tõlkeraamatus) pakutud kährikut (*Sparassis crispa*). Ärge seda korjake aga sööge: see liik on meil haruldusena kaitse all. Ärge muutuge isukuse sunnil kurjategijaks!

Trükist on tulemas või juba tulnud Kuulo Kalamehe ja Vello Liivi "100 Eesti söögiseent", milles lisaks 112 parimale söödavale on ka mürkseeni (Eesti Loodusfoto 2007).

Liikide arvult (umbes 165) järgmine on samuti soomlase koostatud: Mauri Korhoneni "Tunne seeni" (Varrak, ilmub 2007. aasta suvel, umbes 320 lk.). Korhonen on sedasorti raamatute koostajana klassik, paljude uute liikide kirjeldaja ja suurepärase pildistaja. Selles raamatus leiduvat ka häid seenetoidu retsepte.

Ent nendest raamatutest ei piisa, et kõiki metsas nähtud söögiseeni ära tunda. Sisult tõsiteaduslik, esitusviisilt aga kõigile kohane on Eesti oma seeneteadlaste tähtteos, Kuulo Kalamehe teksti ja Vello Liivi fotodega tõhus taskuraamat "400 Eesti seent" (Eesti Loodusfoto 2005, 316 lk., 259–295 kr.). Raamat sisaldab 405 liiki, peale selle viidatakse käsitletutega sarnastele allmärkmeis. Peale söögi- ja mürkseente on siin ka valimik iluseeni – liudikuid, kõhrikuid ja teisigi. See raamat jääb küllap pikemaks ajaks meie seenelkäijate teadmiste põhivara põhitoeks.

Teine ligilähedaselt sama liikide arvuga (üle 440), kuid mõnevõrra teistsuguse valikuga ja Eestis leiduvate liikide varieeruvust näitavate fotodega raamat on tõlgitud inglise keelest: S. Evans ja G. Kirby "Looduse taskuraamat. Seened" (Varrak 2006, 296 lk., 189–263 kr.). Esialgu oli see mõeldud Põhja- ja Lääne-Euroopa huvilistele. Nagu paljudes sealsele piirkonnale määratud seeneraamatutes, ei tunnustata ka selles kupatamist ning seetõttu on neis maades suures osas mürgiseks peetavaid (!) riisikaid ja pilvikuid raa-

matus kasinalt. Samas on siingi Eestis leidmata liike, kuid selle asjaolu või siis leviku Eestis on tõlkija märkinud iga liigi puhul.

Kolmas, 900 liiki kujutav ja kirjeldav ning seente valmiku poolest meilegi sobiv raamat on tõlgitud soome keelest: Pertti Salo, Tuomo Niemelä ja Ulla Salo "Põhjala seeneraamat" (Sinisukk 2007, 512 lk., ilmub suvel 2007). Selles, nagu Soome raamatutes üldine, on eriti palju riisikaid, pilvikuid ning muidugi ka puravikulisi. Esile on tõstetud ka mitu alles hiljuti Soomes kirjeldatud uut liiki, mida Eestist veel kirja pandud pole, kuid võivad siingi kasvada.

Lauaraamatud tasku panna ei sünni, neid saab kasutada korvist võetud seente uurimisel õhtul kodus; mõnes neist on ka hulk häid toiduresepte. Umbes 175 liiki on ilusate suurte fotodega soome keelest tõlgitud Irma

Järvineni, Lasse Kosoneni ja Marita Joutjärvi raamatus "Parimad söögiseened ja maitsevaimad seenehõrgutised" (Sinisukk 2004, 352 lk., 299 kr.; sama raamatu eelminegi trükk on 1999. aastal eesti keelde tõlgitud, tolles on aga tõlkeväärtusi). Paljudele on ehk meelt mööda 115 lehekülge seene-toitude retsepte, teistele sama raamatu ilma retseptideta kloon, mis on odavam ja ka kergem paunas metsa kaasa võtta: Irma Järvineni ja Lasse Kosoneni "Parimad söögiseened" (Sinisukk 2005, 235 lk., 157–185 kr.).

Seeneilm ei piirdu ainult söödavate või ohtlikult mürgiste liikidega, mis hõivavad alla poole järgmise raamatu sisust. Esimene pool näitab kümnete teiste seenerühmade ilusat, omapärast ja vormirikast maailma. Siin on nii meil leitud kui ka (veel?) leidmata liike. Tõlkeramat oli esialgu koostatud Beneluxi maadele, seejärel kohendatud inglise lugeja jaoks ning hiljem

tõlgitud paljudesse Euroopa keeltesse. See on enam kui 700 seent näitav ja kirjeldav Gerrit J. Keizeri "Seente entsüklopeedia" (Sinisukk 2006, 288 lk., 224–250 kr.). Selleski raamatus on tõlkija lisanud iga liigi juurde, kas seda leidub ka Eestis.

Lauaraamatute hulka tuleb ilmselt arvata ka arvuti abil loetavale laserplaadile kirjutatud ja joonistatud teos – Kuulo Kalamehe peatoimetusel koostatud ja Georg Štšukini 146 värvitahvliga "Eesti seenestik" (EMÜ zoologia ja botaanika instituut 2000, 558 lk., 95–120 kr.). Üle tosina aasta ei söandanud Eesti kirjastajad seda väga täielikku ülevaateost trükis välja anda – et kas seened ikka kedagi huvitavad? Nii tuli see koostajail enestel lasta kirjutada CD peale. Tegemist on entsüklopeedilise teatmeteosega, mille andmestikku, liiginimetusi ja terminoloogiat on hiljem kasutanud ka kõik seeneraamatute tõlkijad.

FOTO: BELLIS KULLIMAN

Väike osa meie rikkalikust seeneraamatu varamust: siit jagub nii algajaile, edasijõudnutele kui ka päris seenestajatele.

Puuseened. Hulk seeneliike tekitab tüvemädanikke puiesteede ja parkide puudel, mõnede viljakehi võib näha isegi kogu aasta vältel. Levinud linnamüütide, rahaahnuse või ka lausrumaluse tõttu kiputakse sageli saega pargipuude kallale siis, kui seda polegi vaja. Selle vastu, ja ka puude ravitsemisel aitaks Sulev Järve raamat "Puuseened pargi- ja ilupuudel" (Maalehe Raamat 2006, 127 lk., 219 kr.). Selles leidub 43 seene käsitus koos paljude värvifotodega ning juhtnööre, kuidas pargipuudega inimese kombel ümber käia.

Metsades kasvab puudel ja lamapuidul veelgi rohkem seeneliike, neist märgatavamad kuuluvad enamasti torikseenete hulka. 2008. aastal ilmub tõlkena soome keelest Tuomo Niemelä ohtralt illustreeritud raamat "Torikseened – puidu seened", milles käsitletud 300 liigi seas on ka asjakohaselt kommenteerituna kõik Eestis leitud torikulised (Eesti Loodusfoto 2008, umbes 320 lk., hind keskkonnanvesteeringute keskuse toetuse tõttu odavapoolne).

Avarama pilguga. Seenekirjanduse riiul ei piirdu ainult asjalike käsiraamatutega. Ainulaadne kogu Euroopas on Aivar Jürgensoni "Seened kultuuri loos" (Argo 2005, 357 lk., 178–225 kr.). See on kogu maailma, eriti aga eesti etnomükoloogiliste teadmiste kokkuvõte, mille taolist mujal veel ilmunud pole. Raamat on ühtaegu nii teadus-

teos, populaarteaduslik kui ka lihtsalt mõnus lugemisvara, milles on juttu seenesöömisest, seentega seotud uskumustest, nende seosest rahvausundiga, seenemõistatusi ja palju muudki üldhuvitavat ka neile, kes ise seeni ehk ei söögi.

2005. aastal ilmus Võrus Enn Vaino raamat "Seenevana pajatusi" (256 lk., 144–170 kr.), milles ta muhedalt jutustab ka oma seenelkäikudest ja (paraku küll utoopilistest) katsetest metsaseeni külvata ning kasvatada. Ja mainida võib ka Erast Parmasto populaarteaduslike palade kogumikku "Ühe seenevana seenelood" (Varrak 2005, 256 lk., 196–223 kr.), milles söögi- ja mürkseeni on puudutatud küll ainult riivamisi. Rohkem on seal juttu sellest, mille poolest on seened iseäralikud, mis nende kohta piiblis või lorajuttudes öeldud on ja mis on õieti teadus.

Mõned päris kasulikud raamatukesed on nii ammu ilmunud, et neid leiab vaid mõnest vanaraamatupoest, enamasti aga odavalt (25–40 kr.). Nimetagem praeguseni oma väärtust säilitanud: T[õnis] Leisner, "Eesti pilvikud" (Valgus 1973, 52 lk.); K[uulo] Kalamees ja V[äino] Lasting, "Eesti puravikulised" (Valgus 1974, 80 lk.); K[uulo] Kalamees "Eesti riisikad" (Valgus 1979, 96 lk.); T[õnis] Leisner ja K[uulo] Kalamees "Eesti narmasnutid" (Valgus 1987, 144 lk.). Hea õnne korral võite sattuda ka juba üle 40 aasta tagasi ilmunud Kuulo Kalamehe koostatud raamatule "Seened" (Valgus

1966, 354 lk.). Need kõik on rohkelt illustreeritud.

Parim aeg botaanikuks hakata on kevadel, kui nähtavale ilmuvad esimesed õitsejad. Sama on ka õpetatud seenestajaks hakkamisega. Kevadseenete seas on söödavaid vähe ja nendegagi tuleb olla väga ettevaatlik: kevadkogrits on asjatundmatule õige ohtlik. See-eest võib sel üldise ärkamise ajal leida aga mitmeid-setmeid ilusaid ja huvitavaid seeni. Ain Raitviir avaldas juba ammu 23 mustvalge, kuid õige hea fotoga raamatukese "Kevadseened" (Valgus 1972, 59 lk.). Maalehe Raamatu kirjastuses on valmimas selle põhjalikult paremustatud uusväljaanne, mis jõuab lugejani kindlasti veel enne järgmist kevadet.

Lõpuks võite küsida, milleks nii palju erisuguseid seenekäsiraamatuid? Kas tavaseenelisele ei jätkuks ühest heast, paraja paksusega teosest? Ja miks nii palju tõlkeramatuid? Vastust teab iga kogenud seenelkäija: need kenad olevused on nii värvuselt kui ka üleüldiselt väljanägemiselt nii muutlikud, et ainult ühe raamatu järgi kõiki ära tunda ei saa. Eriti veel praegu, heade värvifotode ajal – kuni digikaamera pole veel õppinud ühe pildi peal seda suurt varieeruvust üldistama, nagu tegid vanal hallil ajal paleti ja pintli abil seenekunstnikud. ■

Erast Parmasto (1928) ehk SEENEVANA on bioloogiadoktor, Eesti maaülikooli vanemteadur.

Alutaguse hunt on hundiusku

Loen huviga Sven Začeki kirjutisi kohtumistest huntidega. Esimesed kirjapanekud äratasid minus kahtlust kohtumiste tõepärasuses. Aga mida edasi, seda enam olen hakanud mõistma, et need, kellest Začek kirjutab, ei ole meie Alutaguse hundid. Siinsete, inimese tagakiusatute puhul ei saa juttugi olla "silma vaatamisest". Začek on ilmselt kohtunud looduskaitsealal elavate loomadega, kes turvalises keskkonnas ei näe inimeses ohtu.

Loen, kuidas mees vaikselt külmakargel hommikul Alam-Pedja looduskaitseala kõrvalisel metsateel autoga sõites üle tee hüppavat hunti vaatleb. Hunt, kel pole varem autoga halbu kogemusi olnud, jääb rahulikult sõidukit uudistama. Heitgaasipilv jääb mõneks ajaks õhku, lämmatades nii metsa- kui ka inimese lõhnad. Nii saabki rahumeeli auto varjust hunti pildistada.

Alutaguse hundiga see ei õnnestuks. Umbes kolm aastat tagasi peeti Laekvere mail tõeline hundisõda. Hunte oli erakordselt palju, nii et metsast polnud neil enam midagi hamba alla saada. Nii tormatigi siis külasse otse ketikoerte kallale. Sellele järgnev jahimeeste "silma vaatamine" lõpetas huntide julgustükid: kes näpu (käpa) korra põletas, see seda niipea ei unustanud.

Alutaguse mail ei saa küll hunte jälgida niimoodi nagu Alam-Pedja looduskaitsealal või Yellowstone'i rahvuspargis. Meie hunt on umbusklik, ta on hundiusku. Ja just see on hoidnud teda hävingust tänini ja ajast aega. ■

JUHAN LEPASAAR ALUTAGUSELT